

Kaligrāfiskā rokraksta vēstījums zoss spalvas vilcienos

Mārīte Saviča,
LU Bibliotēkas
direktores vietniece

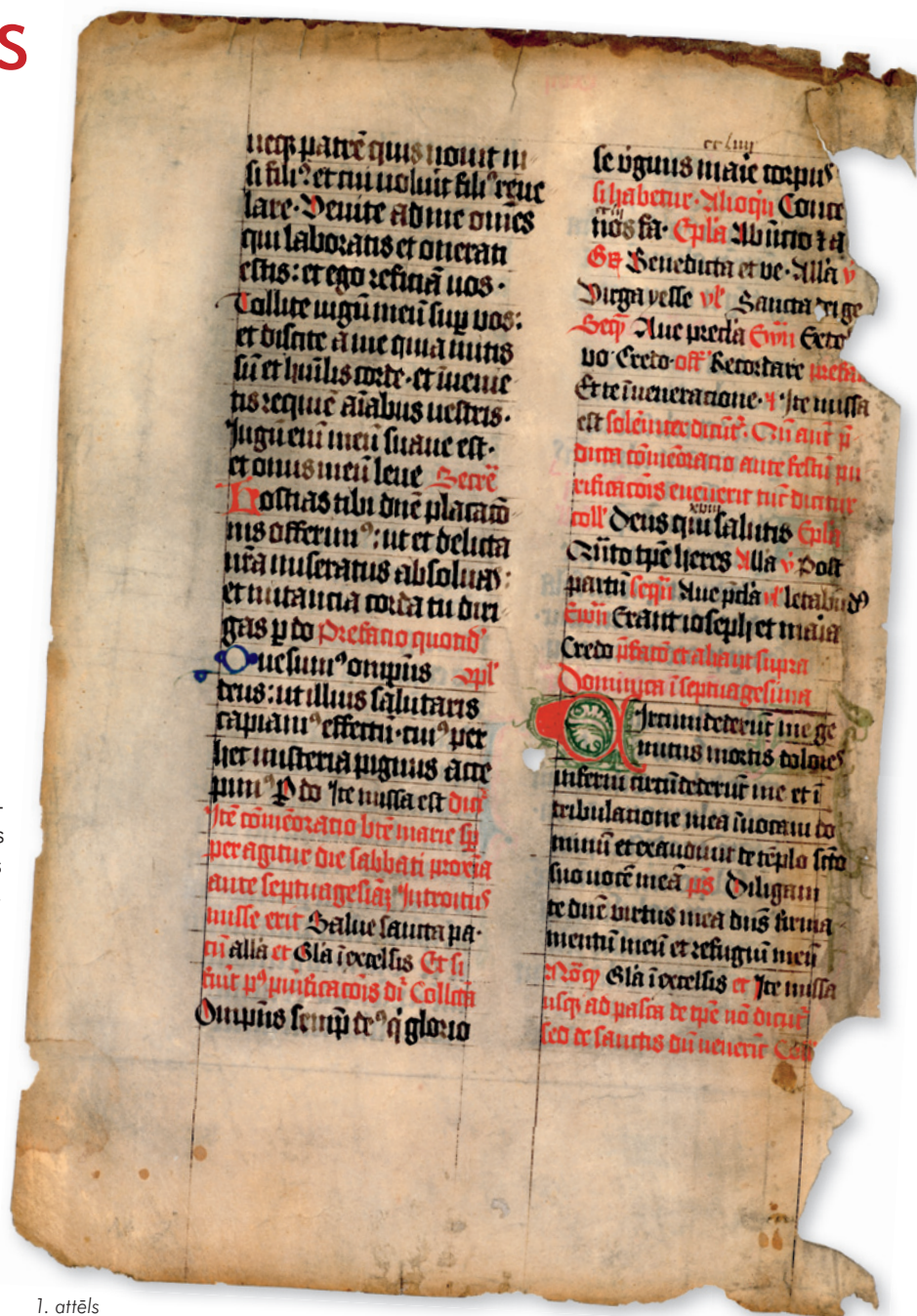
LU Bibliotēka ir valsts nozīmes zinātniskā bibliotēka, LU intelektuālo vērtību, kā arī zinātnes un kultūras vēsturiskā mantojuma glabātāja un uzturētāja. LU Bibliotēkas krājums ir veidojies no Rīgas Politehnikuma, Rīgas Politehniskā institūta un Latvijas Augstskolas Bibliotēkas vēsturiski pārmantotiem krājumiem. Pateicoties šim mantojumam, vērtīgiem LU juridisko personu un privātpersonu dāvinājumiem, Bibliotēkas krājumā glabājas unikālas speciālās kolekcijas.

Speciālās kolekcijas

Speciālo kolekciju materiālu organizēšanas tradīcijas Eiropas zinātniskajās bibliotēkās ir ļoti atšķirīgas. Tas ir saistīts ar nacionālajām tradīcijām (bibliotēkās, arhīvos), ar speciālo kolekciju saturu, apjomu un to nozīmīgumu katrā bibliotēkā. Tradicionāli speciālo kolekciju materiāli tiek organizēti, vadoties pēc materiālu veida (manuskripti, kartes, fotomateriāli u. c.) vai tēmas (mūzika, Austrumi, Amerika u. c.).¹ Eiropā lielākā daļa zinātnisko bibliotēku veido retu un īpašu materiālu kolekcijas, kas parasti tiek definētas dažādi. Tās aptver plašu dokumentu formātu klāstu, tostarp vēsturiskas un mūsdienu grāmatas, rokrakstus, mūzikas ierakstus, sīkiespieddarbus, fotogrāfijas, skaņu ierakstus un digitālo arhīvu. Tāpēc speciālās kolekcijas, kā pirmavoti un īpaši materiālu uzkrājumi par konkrētām tēmām, ir ļoti būtiski daudzās pētniecības disciplīnās. Parasti šīm speciālajām kolekcijām piemīt mākslinieciskā, vēsturiskā vai pētnieciskā vērtība, kas ir nozīmīgāka par to saturu un kas attaisno kolekciju saglabāšanu, lai kādi arī to aizstājēji būtu pieejami. Tās sniedz nozīmīgu liecību par materiālo, intelektuālo un kultūras mantojumu un atspoguļo cilvēces dažādību.²

¹ Drew, Paul Redmond, Dewe, Michael D. Special collection management: the place of printed ephemera. *Library Management* [online]. Vol. 13, Issue 6, 1992 [cited 2010-06-04], p. 8–14. Available: <http://www.emerald-insight.com/Insight/viewPDF.jsp?contentType=Article&Filename=html/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/0150130602.pdf>

² Jefcoate, Graham. European research libraries and special collections. *LIBER Quarterly* [online]. Vol. 17, Issue 2, 2007 [cited 2010-06-04]. Available: <http://liber.library.uu.nl/publish/articles/000198/article.pdf>

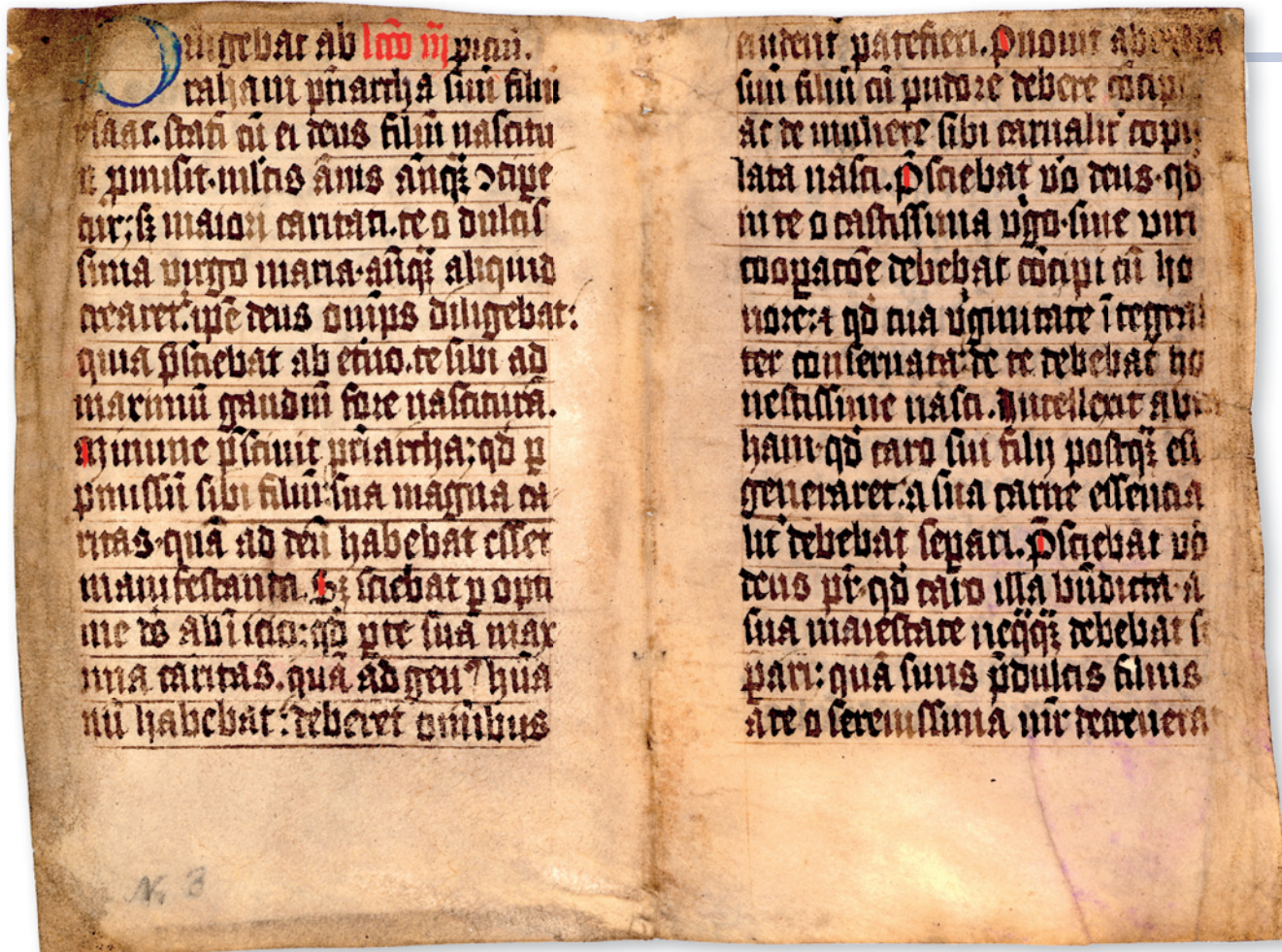

1. attēls

Manuskripta fragments, kurā redzami krāsaini iniciāļi
Attēls no LU Bibliotēkas arhīva

LU Bibliotēkas speciālās kolekcijas

LU Bibliotēkas krājums veidojies atbilstoši nacionālās universitātes statusam, laikmeta ideoloģijai, daudzveidīgām studiju un pētnieciskā darba norisēm; tā saturu ir ietekmējusi LU Bibliotēkas un akadēmiskā personāla attieksme pret rakstīto vārdu. Atcerēties, atskatīties pagātnē un izvērtēt LU zinātnieku atstāto zinātnisko mantojumu, grāmatu un privātbibliotēku dāvinājumus, ieskicēt šo zinātnieku portretus un devumu LU – tas ir tagadnes uzdevums, jo arī mēs ar savu darbu visi kopā veidojam šodienu, kas ir balstīta uz pagātnes sasniegumiem. Bibliotēkas lielākā bagātība un sirds ir šīs kolekcijas, kas ir Bibliotēkas veidotas vai no kolekcijas īpašnieka iegūtas un kurām ir zinātniska un kultūrvēsturiska nozīmība LU, Latvijas kultūras, zinātnes un pasaules kultūras vēsturē.

2. attēls. Gotiskais raksts. Attēls no LU Bibliotēkas arhīva

Šo speciālo kolekciju veidotāji ir bijušas nozīmīgas personas LU dzīvē, zinātnieki ar atzītu vārdu Eiropas zinātniskās domas kontekstā: profesors Embriks Strands, kurš savā bibliotēkā bija savācis unikālu kolekciju zooloģijā un entomoloģijā; LU rektors profesors Ernests Felsbergs un viņa veidotā LU Mākslas kabineta kolekcija; LU profesors valodnieks, etnogrāfs Pēteris Šmits, kurš 1938. gadā dāvinājis LU savu kolekciju, kura ir unikāla ar izdevumiem ķīniešu un austrumu valodās: mongoļu, mandžūru, japāņu utt. Tāpat jāmin Bibliotēkas veidotās LU izdevniecības³ izdevumu, kā arī Reto izdevumu rokkrastu kolekcijas, kuru krājumā glabājas pergamenti.

LU Bibliotēkas krājumā esošo pergamentu raksturojums

LU Bibliotēkas krājumā ir pavisam 17 dažādos gadsimtos radīti daudzveidīga satura pergamenti: dokumentu un grāmatu fragmenti.⁴ Pergaments⁵ ir apstrādāta āda, kuru izmantoja kā materiālu grāmatu un manuskriptu rakstīšanai. Dzīvnieku ādas jau tālā senatnē lietoja kā materiālu, uz kura rakstīt. Leģenda vēsta, ka pergamentu izgudrojuši Pergamas pilsoņi, jo Ēģiptes valdnieki samazinājuši un pat aizlieguši papirusu izvedumu uz Pergamu, lai plašā Pergamas bibliotēka nevarētu konkurēt ar Aleksandrijas bibliotēku Ēģiptē.⁶ Pergaments īpaši iecienīts bija viduslaikos, tas tika izmantots juridiskos, vēsturiskos un arī

liturģiskos manuskriptos. Pergamentu izgatavošanai lietoja tikai aitas, kazas un teļa ādu, kas pēc īpašas metodes tika apstrādāta. Dzīvnieku ādas notīrīja un turēja kalķu šķīdumā, pēc tam nokasīja ādas virsmu, kaltēja un gludināja. Pergamentu aprakstīja ar zoss, kraukļa vai cita putna spalvu, to iemērcot tintē.

Galvenais vienojošais aspekts, kas raksturo šos manuskriptus, – tie visi ir rokkrasti, kuru autori vai to rakstītāji savu vēstījumu ir rakstījuši uz pergamenta. Cits šos rokkrastus vienojošs aspekts varētu būt to saglabāšanās veids. Spriežot pēc pergamentu lapu formas un uz tām redzamajām līmes atliekām, nospiedumiem u. c. pazīmēm, lielākā daļa tekstu pieredzējusi savu otro dzīvi kā izejmateriāli jaunām grāmatām – tie izmanto ti kā t. s. makulatūra jaunu iesējumu veidošanā, jo pergamentu ilgu laiku uzskatīja par mazvērtīgu materiālu, uz kura rakstīt. Uz tā rakstīja uzmetumus, konspektus, jo no pergamenta tos viegli varēja atkal nodzēst vai nokasīt. Viduslaikos mūki no vecajiem pergamentiem nokasīja vai nomazgāja klasisko autoru tekstus un to vietā rakstīja reliģiskos tekstus.⁷ Pergaments tiešām bija labi piemērots atkārtotai izmantošanai, jo ir īpaši izturīgs un arī dažādos veidos apstrādājams materiāls. Tāpēc atkārtota pergamentu izmantošana tekstu pierakstīšanai ne vienmēr saistāma ar tā zemo vērtējumu, drīzāk otrādi – pergaments bija tik dārgs, ka to nereti uzskatīja pat par vērtīgāku nekā uz tā rakstīto tekstu, kuru nodzēsa, lai pergamentu atkal aprakstītu. Arī izmantojums makulatūrā (iesējumā) galvenokārt liecina par pergamenta izturību un par to, ka konkrētie teksti iesējuma izgatavotājam vairs neko nenozīmēja.

Tas ir redzams arī vairākos Bibliotēkas krājumā esošajos pergamentos.

Neskaitot jau norādītos apstākļus, visam dokumentu kopumam tomēr ir grūti rast citas vienojošas kopsakarības. Jau pēc to ārējā izskata un formāta tie visi ir atšķirīgi tekstu fragmenti.

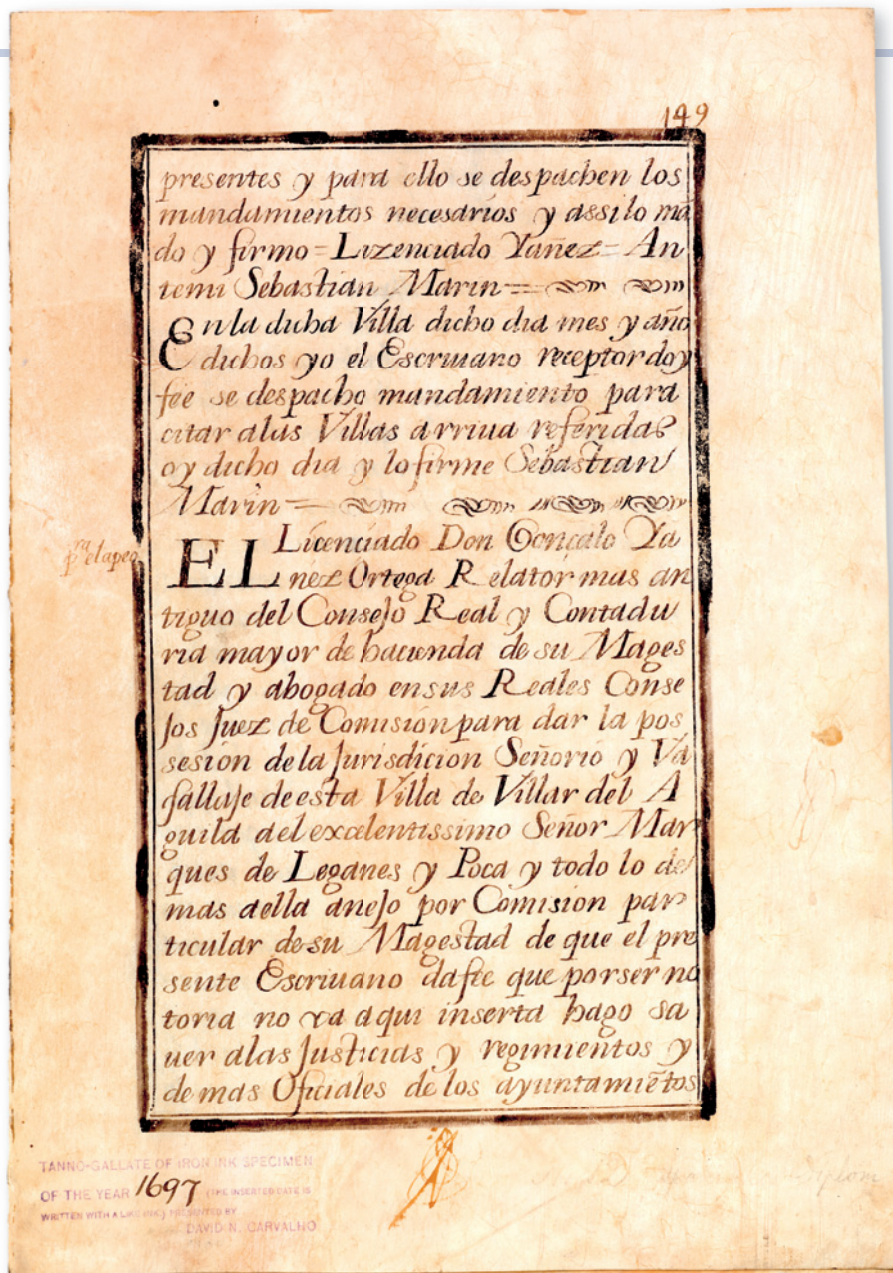
³ LU izdevniecībai ir bijuši vairāki nosaukumi, patlaban – LU Akadēmiskais apgāds.

⁴ Pergamentu bibliogrāfiskie apraksti aplūkojami elektroniskā kopkatalogā, meklējot pēc kritērija «pergaments».

⁵ Lat. *membrana Pergamena* – no Pergamas vārda, kur 2. gs. pr. Kr. bijusi sevišķi attīstīta ādu aprakstīšana grāmatu rakstīšanas mērķiem, viduslaiku galvenā «dokumentu (rakstu vai tekstu) nesējmateriāls». No: *Latvijas padomju enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1986, 7. sēj., 629. lpp.

⁶ Karulis, Konstantīns. *Raksts un rakstīšanas līdzekļi gadu tūkstošos*. Rīga: LPSR ZA, 1962. 82. lpp.

⁷ Turpat, 83. lpp.

3. attēls. Humānistiskā kursīva raksts. Attēls no LU Bibliotēkas arhīva

Atsevišķi dokumenti ir monohromi⁸, veidoti vien ar t. s. gallu tinti⁹, taču lielākajā daļā pergamentu līdzās melnajai krāsai parādās vēl vismaz arī sarkanā krāsa. Daļā no tiem redzami skaisti veidoti iniciāļi (sk. 1. att.). Krāsām pergamenta manuskriptos bija liela nozīme, visbiežāk lietoja sarkano krāsu, ar kuru rakstīja vai pasvītroja virsrakstus, teksta nodaļu vai teikuma iesākuma burtus, iniciāļus, svēto vārdus utt.

Kā jau iepriekš minēts, daļa pergamentu ir piedzīvojuši otro mūžu. Attiecībā uz pergamentu formātu runa ir par pergamentu pirmā mūža sējumiem – lielākā daļa pergamentu jau savā pirmajā mūžā bijuši kādu sējumu sastāvdaļa. Lai arī šo iesējumu lielumu ne vienmēr var precīzi noteikt, tomēr aptuveni to iespējams novērtēt pēc teksta bloka lieluma, atstātajām malām u. tml. Bibliotēkas krājumā esošo pergamenta lapu izmēri variē, sākot ar nelielām oktāvas formāta kabatas grāmatīņām (lapas augstums mazāks par 20 cm) un beidzot ar lielizmēra iesējumiem folio formātā (lapas augstums lielāks par 40 cm).

⁸ Teksta rakstībā izmantota tikai viena krāsa.

⁹ Viduslaikos uzskatīja, ka labu tinti var pagatavot, ja tās sastāvā ir galluskābe, ko satur augu pangas (parazītu, kukaiņu radītie izaugumi, tos sauc arī par galliem vai senāk vācu valodas ietekmē sauca par gallu āboliem. **No: Karulis, Konstantīns. Raksts un rakstīšanas līdzekļi gadu tūkstošos.** Rīga : LPSR ZA, 1962. 115. lpp.

Raksturojot manuskriptu datējumu, tā teksti radīti laika periodā starp 14. un 17. gs. (sk. 1. tab.).

Lielākā daļa manuskriptu ir rakstīta latīņu, vācu, kā arī spāņu valodā. Ņemot vērā, ka manuskripti ir radīti atšķirīgos gadsimtos un valodās, attiecīgi dažāda ir arī tajos izmantotā rakstība – redzami gan gotiskajā grāmatu rakstā¹⁰ (latīņu raksta veids, kam raksturīgi burti ar stūrainām, asām, lauztām formām. Gotiskais raksts (sk. 2. att.) izveidojies 10. gs. Itālijā, izplatījies Rietumeiropā un Ziemeļeiropā), gan rotundā, gan gotiskajā kancelejas kursīvā, gan humānistiskajā kursīvā (sk. 3. att.), gan arī t. s. vācu rakstā izpildīti teksti. Rakstīto latīņu burtu forma gadsimtu gaitā ļoti mainījās. Daļēji tas izskaidrojams ar izmaiņām rakstības praksē, bet daļēji – ar dažādām stila prasībām: līdz ar stila maiņu mākslā mainījās arī raksta formas. Tā, piemēram, burtu stils 14. gs. pieskaņojās arhitektūras gotiskajam stilam un izveidojās t. s. gotiskie tekstūras burti. 15. gs. izveidojās t. s. rotundas burti, kas atbilst pārejas laikmetam no gotikas uz renesansi.¹¹

Tematiskā ziņā tie ir visai dažādi rokraksti, kurus var iedalīt divās visai nosacītās grupās:

- 1) liturģiskajos tekstos;
- 2) laicīgojos tekstos.

Veicot rokrakstu saturisko izpēti, sadalījums ir šāds: 9 liturģiska un 8 laicīga satura teksti. Runājot par rokrakstu izcelsmes ģeogrāfisko aptvērumu, daļai pergamentu to varēja noteikt, bet atsevišķos gadījumos to nebija iespējams identificēt (sk. 2. tab.).

1. tabula. Manuskriptu datējums

Gadsimts	14. gs.	14./15. gs.	15. gs.	16. gs.	16./17. gs.	17. gs.
Pergamentu skaits	4	1	7	1	1	3

2. tabula. Manuskriptu izcelsmes vieta

Valsts/reģions	Spānija	Austrija	Vācija	Itālija	Dienvideiropa	Nenosakāma vieta
Pergamentu skaits	1	3	2	1	2	8

Liturģiskā satura pergamentu raksturojums

Senākie ir liturģisko grāmatu fragmenti, kas datējami, sākot ar 14.–15. gs. Tā kā tie ir tikai nelieli atsevišķi fragmenti no plašākiem sējumiem, tad lielāko daļu tekstu ir grūti izvērtēt no funkcionālā aspekta kulta darbību ietvaros. Spriežot pēc to satura, pergamentu kolekcijā ir dažādi Bībeles fragmenti, ticības apliecinājuma fragments, liturģisko dziedājumu fragmenti u. c.:

- 1) antifoni¹² – (gr. *anti*; *phōnē*, balss, dziesma, diviem koiriem mainoties senos dievkalpojumsos. Katoļu un luterāņu

¹⁰ *Latvijas padomju enciklopēdija.* Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 3. sēj., 577. lpp.

¹¹ **Karulis, Konstantīns. Raksts un rakstīšanas līdzekļi gadu tūkstošos.** Rīga : LPSR ZA, 1962. 86. lpp.

¹² *Latviešu konversācijas vārdnīca.* Rīga : A. Gulbja apgādībā, 1927–1928, 1. sēj., 597. sl.

4. attēls. Manuskripta fragments ar notīm. Attēls no LU Bibliotēkas arhīva

baznīcas liturģijā dziedams fragments, psalms, garīdzniekam ievadot un korim vai draudzei atbildot) un

- 2) responsoriji¹³ (*Responsorium*, no *responsium*, atbilde, liturģiska lūgšana jeb dziedājums, sadalīts divēju izpildītāju starpā. Liturģis jeb priekšdziedātājs, arī viena grupa, uzsāk savu tekstu, koris jeb otra grupa turpina to vai arī atkārtro, pat vairākas reizes. Pamiša uzstāšanās turpinās pēc vajadzības¹⁴).

Bibliotēkas krājumā glabājas šādi responsoriju fragmenti: «Summae trinitati, simplici Deo una divinitas...», «Benedicamus patrem et filium cum sancto spiritu...». Tātad varam runāt par tādiem liturģisko grāmatu veidiem kā

- 1) breviāriji¹⁵ (lat. *breviarium* – liturģiska grāmata, kuras lūgšanas garīdznieki, mūki, mūķenes lasa katru dienu) un
- 2) misāles¹⁶ (mesas lūgšanu, dziesmu un lekciju kopojums līdz ar priekšrakstiem par liturģijas darbību gaitu).

Interesants ir, domājams, Sv. Birģitas ordenī lietots breviārijs, kas satur Sv. Birģitas (1303–1371) atklāsmes. 15. gs. misāļu fragmentos ir teksts no Gavēņa ceturtās nedēļas dievkalpojuma norises kārtības, gada sākuma mises norises kārtības, Jaušanās derības lasījums utt. Ņemot vērā, ka Bibliotēkas krājumā visvairāk ir manuskriptu fragmentu, kuri datēti ar 14./15. gs., manuskriptu teksti vietām ir padzisuši, vērojami nelieli teksta zudumi, vietām nobiruši teksta pigmenti.¹⁷ Taču liturģisko rokrakstu fragmentos ļoti labi ir saglabājušās notis (sk. 4. att.).

Laicīgā satūra pergamentu raksturojums

Laicīgo tekstu grupa faktiski aptver ārkārtīgi dažādus dokumentu fragmentus, jo pergamentu kolekcijā atrodams gan

filozofa Boēcija (477/480–524) «Par mierinājumu filozofijā» (Boethius «De consolatio philosophiae») noraksta fragments, gan dokumenti, kas saistīti ar mantojuma sadali un dižciltības titula apstiprināšanu u. c. Piemēram, dokumentu fragmentos ir informācija par nekustamiem īpašumiem Vīnes apkārtnē un Toskānas apgabalā. Rokraksta fragmentā, kura saturs ir radīts 17. gs., minētas vietas (daļēji identificējamas kā Vīnes pilsētas daļas): Acgersdorfa (*Etzgestorf*), Ēgelzeja (*Egelsee*), Grēbaha (*Greppach*) utt., bet 15. gs. rokraksta fragments ir juridiska satūra par īpašumiem Toskānas apgabalā Itālijā. Savukārt viens 17. gs. rakstīts pergaments ir par Sv. Romas impērijas imperatora Leopolda I Štetneru dzimtai izdotā diploma par ģerboņa un titula «fon Grābenhofi» apstiprināšanu.

Runājot par šiem atšķirīgajiem pergamentiem, nevar nepieņemt izjūtas un pārdomas, kuras rodas, turot rokās šos pergamentus. Vispirms ir jāmin gadsimtu vēsturiskā aura, pergamentu struktūra, skaistais un kaligrāfiskais rokraksts, krāsu spēle iniciāļu un nošu rakstos, pārdomātā manuskriptu kompozīcija, un tam visam cauri strāvo rokraksta rakstītāja rūpīgā un pedantiskā attieksme pret veicamo darbu. Un te nu mūsu straujajā ikdienas un tehnoloģiju gadsimtā ir vietā uzdot jautājumu: «Vai zoss spalva pārklājas ar rūsu?» Tas ir jautājums mums katram. Cik daudz mēs rakstām, lai nepazustu rakstītā vārda rakstīšanas satraukums un prieks par uzrakstīto, cik slinki vai čakli rakstītāji esam, bet, pats galvenais, runājot LU kontekstā, ir domāt par speciālistu sagatavošanu, kuri spētu un kurus nevilnoti interesētu pētīt šāda veida senos vēstures avotus.

Nobeigumā jāatzīmē, ka šajā rakstā sniegts neliels ieskats LU Bibliotēkas krājumā esošo pergamentu kolekcijā, kas, nenoliedzami, būtu pelnījuši dažādu nozaru speciālistu padziļinātu saturisku izpēti.

Calligraphy script – scratch of goose pen

UL Library collection is formed from Riga Polytechnicum, Riga Polytechnical Institute and Latvian University historically inherited resources. Due to this heritage and valuable UL legal and private donations, the Library has unique special collections which are the Library's greatest treasure. The Library is proud of 17 parchments: excerpts of documents and books belonging to different centuries with a variety of texts. Four of them – the oldest in this collection date back to the 14th century. These parchments come from Spain, Austria, Germany and Italy. There are also some parchments of unknown origin.

¹³ *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga : A. Gulbja apgādība, 1938–1939, 18. sēj., 35520. sl.

¹⁴ Responsoriju nolūks liriski padziļināt liturģiju. Responsoriji bija ieviesušies jūdu dievkalpojumā, un pēc to parauga izveidojās arī kristīgā baznīcā. Protestantiskā dievkalpojumā responsorijos mācītājam atbild draudze. Draudzes vai kora atbildes svētniekam liturģijā katoļu baznīcā mesas (rekviēma) laikā var būt vien- un vairākbalsīgas, ar pavadījumu un bez tā.

¹⁵ Breviārs. **No:** *Romas katoļu baznīca Latvijā* [tiešsaiste]. [Rīga] : LRKB Informācijas centrs, 2002–2007 [skatīts 2010. g. 30. nov.]. Pieejams: <http://www.catholic.lv/main.php?parent=2162>

¹⁶ *Enciklopēdiskā vārdnīca*. Rīga : Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991. 1. sēj., 445. lpp.

¹⁷ 2006. g. visus Bibliotēkas krājumā esošos pergamentus restaurēja restauratore–meistare Ārija Ubarste.